

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ НАЦІОТВОРЕННЯ

В статті розглянутий процес формування та розвитку сталих соціальних спільнот від роду до нації. Виокремлені основні соціокультурні чинники процесу націотворення, пояснений характер їхньої взаємодії, результати взаємовпливу, сталість і комплексність їхньої дії впродовж процесу, що розглядається. Обумовлена необхідність таких чинників для оптимального завершення процесу націотворення. Вказані шляхи подальшого аналізу розвитку націотворчого процесу.

Ключові слова: соціальна спільнота, народ, соціокультурні чинники, еволюція суспільства, націотворення, етнос, нація.

А.А. Яковлев**СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ФАКТОРЫ**

В статье рассмотрен процесс формирования и развития устойчивых социальных общностей от рода к нации. Обособлены основные социокультурные факторы процесса нациотворчества, объяснен характер их взаимодействия, результаты взаимовлияния, устойчивость и комплексность их действия в течение процесса нациотворчества. Обусловлена необходимость таких факторов для оптимального завершения процесса нациотворчества. Указаны пути дальнейшего анализа развития нациотворческого процесса.

Ключевые слова: социальная общность, народ, социокультурные факторы, эволюция общества, нациотворчество, этнос, нация.

A. Yakovlev**SOCIOCULTURAL FACTORS**

In this article the process of formation and development of stable social communities from genus to nation is examined. The main sociocultural factors of nation creation are distinguished, the character of this process is ascertained, the results of interrelations, stability and complexity of its action during this process are elucidated too. Necessity of such factors for optimal completion of nation creation is grounded. The means of future analysis of nation creation are determined.

Keywords: social community, people, sociocultural factors, the evolution of society, nation creation, ethnicity, nation

Останнім часом питання формування та подальшого розвитку національних спільнот не зходить з порядку денного в науковому дискурсі, оскільки процес самоусвідомлення людських спільнот набуває глобального характеру. Зважаючи на те, що формування національної ідентичності проходить на тлі глобалізації, що не тільки не сприяє, а й деякою мірою перекреслює підвалини формування національної самосвідомості, в дискурсі стало загально визнаним поєднання терміну «нація» із різноманітними прикметниками (нація етнічна, історична, політична, титульна тощо), що значно підвищує ступінь еkleктичності розгляду і не просуває дослідника до вияснення питання.

Маючи на меті з'ясувати питання про сутність процесу націотворення, виокремити його основні чинники, інші властивості, притаманні цьому процесу, ми мусимо повернутися до витоків висхідної позиції, що полягає в розгляді людини, насамперед, як істоти біологічної, яка виокремлюється з тваринного світу, поступово набуває рис соціальних, що, врешті решт, і робить людину людиною.

Маємо відповісти на питання: внаслідок яких причин людина спроможна не тільки виокремитися з тваринного світу, а й стати на найвищій щабель, що саме забезпечило не тільки її перемогу в боротьбі за виживання, а й наступне домінування в світі? Не претендуючи на детальний розгляд цього аспекту, оскільки він полягає за межами цього дослідження, обмежимося висновками, що вже надані в належному дискурсі і є одним з наріжних каменів у цьому питанні.

За А. Геленом, який називає людину біологічно недостатньою істотою в своїй книзі «Людина. Її природа і місце в світі», обґрунтовуючи це твердження тим, що, на відміну від інших тварин, людина має менш розвинуті інстинкти, не має таких засобів виживання, як природній захист від негоди, розмірів, броні і пазурів, що є придатними у боротьбі з іншими тваринами, значно поступається їм гостротою почуттів. Така недостатність справжніх інстинктів є небезпечною для життя людини [1, с. 170]

Однак, з поля зору А.Гелена випадає біологічна здатність людини до полісезонного відтворення роду людського, що забезпечує нестримне зростання чисельності людей на відміну від тварин.

Таким чином, забезпечення виживання людства вирішується за рахунок неконтрольованого зростання чисельності людей за сприятливих умов. Додамо, що за наслідками новітніх досліджень в біоенетичній царині пренатальний період у людини мав би продовжуватися до 2,5 років, внаслідок чого дитина мала б «конкурентоздатні» інстинкти, швидко пристосовувалася до навколишнього середовища, мала біологічну здатність забезпечення виживання.

Є дещо парадоксальним той факт, що саме скорочення пренатального періоду втричі забезпечує людству значне прискорення адаптації дитини до навколишнього середовища за допомогою батьків, експоненціальне зростання чисельності населення в світі. Сприятливі умови, за які вже йшла мова, **забезпечуються здатністю людини пристосовувати навколишнє середовище до своїх потреб, перетворювати світ за своїми забаганками, вирішуючи питання ефективного подолання біологічної недостатності, приходячи до домінування в світі на поточний час.**

Таким чином питання виживання роду людського у змаганні з тваринним світом було вирішене на користь людства завдяки біологічним здатностям до нестримного збільшення чисельності людей, здатності до скорочення пренатального періоду у поєднанні з розумовою соціальною здатністю до перетворення навколишнього середовища у відповідності з потребами людей у створенні засобів виживання і підвищення рівня безпеки.

Переходячи до розгляду питання усталення людських спільнот, під чинниками такого процесу ми розуміємо системоутворюючі фактори, що діють перманентно,

забезпечують виникнення і розвиток навичок суспільного проживання, створення умов для забезпечення сприяння цьому процесу і його протяжності у часі, тощо, причому спрямованість такого процесу залишається тією ж самою: вирішення взаємопов'язаних завдань збільшення чисельності людей і посилення здатності новоствореної спільноти до перетворення довкілля. На етапі початкового згуртування кожен мав знайти для себе відповідь на питання: хто стане на мій захист, не перетвориться на ворога, не посягне на моє життя? Основним питанням було **питання довіри**. Природно, що найліпшими кандидатами були батьки, браття і сестри, себто, кривні родичі, об'єднані спільною метою, спільними почуттями, спільним побутом, спільним піклуванням про нащадків, тощо. Люди однієї крові мають більше довіри одне одному, ніж кому-небудь іншому. Однак, однієї біологічної подібності для забезпечення виживання було замало. Реалізація здатності до перетворення світу в широкому сенсі, а також в її буденних проявах (здобування і збирання їжі, побудова житла, організація побуту, захист від тварин і можливих ворогів) потребувала наявності визначеної спільної дії, що була неможливою без спілкування як засобу організації спільноти, трансляції корисної інформації, здійснення процесу навчання і виховання.

Таким засобом спілкування виступає мова, уможливлена наявністю мовного апарату людини, відсутнього у тварин, що є ще однією біологічною преференцією людини. В утилітарному, прикладному сенсі мова є могутнім засобом організації спільноти на колективну спільну дію, наявність якої й забезпечує ту саму унікальну здатність людини до перетворення середовища. Було б значною редуцією виокремлювати тільки гуманітарні функції мови, відкидаючи її конструюючу складову.

Образ світу, що історично склався в конкретному мовному колективі, зведення уявлень про світ, що зафіксоване мовою, є своєрідним засобом концептуалізації світобудови в рамках даної мови. Кожна природня мова відображує визначений спосіб сприйняття й кодування світу. Мовні значення складаються в систему поглядів, своєрідну колективну філософію, що засвоюється усіма носіями даної мови, приналежними до спільноти, є запорукою спільних поглядів на світ, на обирність пріоритетів, на спільність цінностей, тощо.

«Межі моєї мови визначають кордони мого світу», - викарбував у своєму славетному «Логіко-філософському трактаті» Людвіг Вітгенштейн. Цей вислів має й суто філософський сенс: реальність опосередковується мовою, що «перетворює» її в собі і тим самим створює образ світу, унікальний для конкретної мови, іншими словами, мова конструє реальність... втілює цю реальність в соціум, інсталиючи образ світобудови» [2, с. 5 – 6].

Таким чином, **на початковому етапі згуртування спільнот саме кров і мова є чинниками, що об'єднують людей в «початкову» спільноту – рід**, який ми визначаємо як групу людей, висходять за своїм походженням до загального прабатька – засновника роду. Декілька родів об'єднувались у родову громаду, що включала до себе за законом екзогамії представників різних родів (за патрилокальним шлюбом жінки входили до родової громади чоловіка, за матриликальним шлюбом - навпаки). Основи ж такої громади складали ті, хто вийшов з одного роду. Цьому сприяла і кривна родинність, і наявність спільної мови (вона відтворювала образи світу, подібного до висхідного), підвищувався рівень здатності громади до виживання.

Такий підхід міг би видаватися дещо спрощеним, якби не тисячоліття витрачених на досягнення цієї мети соціальних потрясінь і створення штучної сфери існування, де в наш час мешкає більша половина людства.

В певному сенсі традиційним є починати розгляд з такого соціального угруповання як сім'я, однак наслідуючи авторитетним поглядам (Л. Морган, Ф. Енгельс), становлення і розвиток сім'ї як соціального інституту не передуює

спільнотам, не нижчим за ступенем розвитку і значно більшим за чисельністю, тому що сім'я в сталому сучасному розумінні повстає лише за виникнення приватної власності, і це є підставою для вилучення такого соціального угруповання з подальшого розгляду.

Погоджуючись частково з концепцією «біологічної недостатності людини», мусимо ще раз вказати на наявність у людини розвинутої нервової системи, що забезпечує швидке реагування на різноманітні подразники; органів, що надають можливість розумової діяльності, забезпечуючи здатність до перетворення навколишнього світу. Людина має неабиякі важелі для вирішення проблеми виживання розумно «експлуатуючи» свою біосоціальну сутність: повсякденне збільшення чисельності, здатність до розумової праці, регулювання внутрішніх відносин з метою ефективного функціонування ускладненого соціального організму. Такий підхід надає можливість позиціонування націотворення як поступового природно-історичного процесу утворення більш складноорганізованих соціальних спільнот під впливом постійно діючих системоутворюючих факторів, що ми виокремлюємо в якості чинників.

Подальший розгляд з необхідністю спонукає нас зробити наступний висновок: збільшення чисельності людських спільнот як мейнстрім вирішення проблеми виживання потребує значно більшої кількості їжі та питної води, що може бути частково вирішено за рахунок удосконалення мисливської майстерності, нових прийомів збирання фруктів, ягід, горіхів, меду, тощо, будівництва сховищ для зберігання запасів їжі, питної води, але докорінно вирішує проблему тільки одне – збільшення ареалу існування спільноти, зростання **власної території**, що може бути конче досягнутим за **об'єднання родових громад (фратрій) в нову соціальну спільноту – плем'я**, з поширеними власними мисливськими угіддями, місцями збору рослин, принагідних до споживання, місцями риболовлі, тощо.

Створення новітнього соціального угруповання на збільшеній власній території тягне за собою необхідність новітніх рішень в сферах управління, безпеки, захисту, організації господарювання упорядкування відносин з навколишнім світом природою засобами відповідних культів. Виникають зачатки виокремлення старшини, військового стану, служителів культу тощо.

Ми визначаємо плем'я як наступну ускладнену форму суспільної організації і етнічної спільноти людей зі збереженням кровнородинних зв'язків поміж його членами, поділу на фратрії (здебільшого походили від одного роду), єдиної мови (діалекту), самосвідомості, внутрішньої ендогамії, існування культів та обрядовості.

Визначним чинником створення новітньої спільноти є радикальне збільшення власної території, що викликає до життя появу більш ускладненої соціальної структури, створення необхідних умов для збереження і нагромадження господарського досвіду та зачатків культури, вдосконалення мов, закладає основу для зміцнення і розвитку окремішності етнічних спільнот. Серед племен – фундаторів українського етносу М. Грушевський визначає «велике плем'я Сіверу або Сіверяне... На правім боці Дніпра коло Київа сиділи Поляне, інакше звані Русю. За Полянми далі на схід... жили Деревляне, лісові люди себто, а за Прип'яттю Дреговичі, ніби болотяні (бо дрегва значить болото). На Волині, за Случею жили Дуліби...Яке плем'я мешкало над Доном та на азовським побережю,... літописці не кажуть. Але і там, і тут мешкали також українські племена або краще казати - східно-полудневі племена словянські, з котрих вийшов нинішній український нарід; тільки не знаємо їх племінних імен» [3, с. 36], (орфографія збережена – А.Я.).

Кожне плем'я шанувало своїх богів і мало власні культу, найпоширенішим серед яких був культ роду та особливе обожнення природи в різних формах. З плином часу

чисельність людей в племені продовжує зростати, суспільні відносини ускладнюються, захищати кордони стає дедалі важче, оскільки в інших племенах йде подібний процес і вони теж потребують відповідей на нові виклики, зовнішні і внутрішні. Стає очевидним, що потрібним є більш високий рівень управління й виконання, нападу й захисту, згуртованості й розкутості. Оптимальним рішенням є поєднання майже протилежних тенденцій: структурно – функціональний розподіл обов'язків і спроможність здійснювати соціально значущу справу єдиною командою.

На цьому етапі таким гуртуючим чинником виступає формування і розвиток спільної культури шляхом консолідації, а від так і поступове злиття різних родів й племен на основі спільних цінностей, особливо духовних і релігійних, вироблення спільної мови (разом з існуванням діалектів) спільного способу життя, звичаїв господарської діяльності, релігії, традицій, обрядів, спільного захисту кордонів т. ін., себто усього того, що ми визначаємо як спільну **культуру**. Саме вона складає підвалини патріотизму задля захисту власної території спільноти, її згуртування на виконання завдань, значущих для більшості, насагу задля трансляції позитивного досвіду посеред соплеменників.

З повстанням сталої спільної **культури** остаточно формується нова етнічна спільнота – **народність, що характеризується спільними рисами суспільного характеру поряд з особливостями психологічного складу**. Певній народності завжди притаманній лише її спосіб життя, звичаї, традиції, обряди, рід господарської діяльності, чим вона принципово відрізняється від інших народностей. На цьому тлі йде процес структурно – функціонального розподілу населення: формуються зачатки станів, удосконалюються форми и засоби господарської діяльності, виокремлюються служителі релігійних культів тощо.

Подальше зростання чисельності людей викликає необхідність поширення за рахунок територій, що є вже комусь підпорядкованими, врешті решт, «вільних» територій вже немає, розвиток спільнот за рахунок приєднання нових територій змінюється на захоплення, надбання нових земель стає можливим тільки внаслідок конфлікту. Перевагу має той, чия готовність до конфлікту є найвищою, себто, чия організація внутрішньої взаємодії є найкращою, чия згуртованість є найміцнішою.

В таких умовах з необхідністю виникає форма й засіб щільнішої організації людської спільноти – **держава, як орган управління, а, в разі необхідності й примусу**, до виконання суспільно необхідних кроків для досягнення суспільно значущих цілей, що формалізує споживання спільнотою як матеріальних, так і духовних цінностей, упорядковує відносини між людьми за встановленими правилами (правом), регулює їх з метою усталення оптимального режиму для кожного члена спільноти (мораль), примушує порушників виконувати закони (санкції, ізоляція).

Під таким впливом ступінь консолідації спільноти різко підвищується, що призводить до домінації спільних тенденцій, маргіналізації верств населення, сповідуючих тенденції центробіжні, насамкінець, до виникнення якісно нової соціальної спільноти – **народу, що, постає як спільнота, що історично змінюється, складається на різних етапах розвитку з таких соціальних груп, станів, класів, що об'єктивно здатні брати участь у вирішенні історичної долі, справ суспільства**.

Народ, складаючись зазвичай з різних етнічних груп, є утворенням поліетнічним, однак, виступає творцем власної унікальної культури, що поєднує одночасно національне та загальнолюдське, завжди має яскраво виражене національно – специфічне, неповторне забарвлення, оскільки матеріальні й духовні цінності народу створюються в певних історичних суспільних умовах і втілюються у дух народу, особливості його національної свідомості та неповторності історичного досвіду. Розглядаючи своєрідний ланцюг взаємопов'язаних системоутворюючих

чинників націотворення і відповідних їм соціальних спільнот, що утворилися внаслідок їхньої комплексної дії, ми свідомо уникали розгляду такої соціальної спільноти як «нація», оскільки, на наш розсуд, вона в сучасному науковому дискурсі ще не знайшла належного їй місця, а дослідження її сутності мають дещо еkleктичний характер, залежний від етнічних, політичних, історичних й інших преференцій дослідників.

Не маючи на меті достеменно дослідити цей важливий аспект саме в цій роботі, ми виберемо частковий формальний аналіз опіній авторів, які присвятили час роздумам з цього приводу. Постійні роздуми цих дослідників над питанням націотворення за останні два століття накопичили численну кількість поглядів, підходів, концепцій, що досить ретельно висвітлюють будь-який аспект проблеми, вносячи хвилю еkleктичності у висновки, конкуруючи поміж собою. Наприклад, визначень поняття «нація» існує більше ста, що не надає змоги зробити який-небудь умовивід, що мав би практичне значення. Концепції **політичної нації** (Д. Дідро), **етнічної нації** (Е. Сміт), **пасіонарної нації** (Л. Гумільов), акцентування уваги на інших особливостях, притаманних цій спільноті (Б. Андерсон, Е. Геллнер, К. Дейч), уводять суспільну думку від відповіді на одне-єдине питання, гідне відповіді: яке місце займає нація серед інших соціальних спільнот, виокремлених науковою думкою?

Знаходимо:

1. За Карлом В. Дейчем «фактори впливу, що спричинили появу національних держав у Західній Європі, а саме: індустріалізація, накопичення капіталу та економічне зростання» [4, с. 266].

2. «Спільними ознаками у різних трактуваннях категорії «нація» є державотворча спільнота, територія, економіка, єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів». [4, с. 201].

3. «Українські вчені О. Кортунов, Ю. Римаренко підкреслюють, що термін «нація» можна визначити, як етносоціальна (і не завжди кровнородина) спільнота зі сформованою усталеною самосвідомістю, а також (на етапі формування) територіально-мовною та економічною єдністю» [4, там само].

4. В статті «Націобудівництво» (В. Деревінський): «Неодночасність виникнення різних націй пояснюється несинхронним переходом людства до індустріального суспільства» [5, с. 378]. «Серед найважливіших чинників виникнення нації вирізняють: етнокультурні; релігійні та ідеологічні; адміністративні та державні; економічні та технічні...». [5, с. 379].

Аналіз наведених висновків вітчизняних та закордонних вчених надає змогу зробити наступні висновки:

– по-перше, серед чинників виникнення нації обов'язково присутній такий, що пов'язаний з економікою (індустріалізація, економічне зростання, економіка, економічна єдність, економічні та технічні чинники, перехід людства до індустріального суспільства);

– по-друге в переліку чинників вони йдуть останніми (передостанніми);

Тому наші проміжні висновки будуть такі:

1. Системоутворюючим чинником виникнення націй є економіка і економічні процеси.

2. Нація виникає останньою з ланцюга соціальних спільнот, отже є найбільшою і найрозвиненішою з них.

3. Ситуація в дискурсі, що склалася, повністю відповідає логіці дії системоутворюючих чинників і етносоціальних спільнот, що виникають внаслідок таких дій.

4. Нація є найбільшою і найширшою зі спільнот, оскільки економічні чинники мають найбільший об'єднуючий потенціал з поміж визначених.

Чинник	Новоутворена спільнота
Кров, мова	Рід
Територія	Плем'я
Культура	Народність
Держава, історія	Народ
Економіка	Нація

Мусимо взяти на себе відповідальність і встановити, що нація не є суто етнічною спільнотою, оскільки об'єднується дією чинника, що не має етнічних ознак.

Перспективним вважаємо розгляд питання, які саме властивості соціокультурних чинників забезпечують утворення і подальший розвиток етносоціальних спільнот.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Гелен А. О систематике антропологии / А. Гелен // Проблемы человека в зап. философии: Переводы. – М.: Прогресс, 1988 – 152 – 201 с.
2. Языки как образ мира. – М.: ООО “Изд-во АСТ”, СПб: Terra Fantastika, 2003. – 568 с. – (Philosophy)
3. Грушевський М. Історія України / М. Грушевський. – Київ: друк.Акц. Т-ва «Дмитро Барський», 1918. – 566 с.
4. Малий етнополітологічний словник / О.В. Антонюк, В.І. Волобуєв, М.Ф. Головатий та ін. – МАУП, 2005. – 288 с.
5. Етнократологічний словник: Енцикл. – довід. словник – К.: МАУП, 2007. – 576 с.